

лексических заимствований в лингвисторигорическом аспекте. Обосновано, что для указанного периода характерным становится рассмотрение лингвистических явлений в тесной связи с изменениями общественно-политических условий

Ключевые слова: экстралингвальный фактор, процесс адаптации, языковая система, лексическое заимствование, язык-реципиент, лингвисторигорический аспект.

Roman V. V. Extralingual factors of adaptation of lexical borrowings in the language-recipient: linguo-historiographic aspect (the end of the XXth – the beginning of the XXIst century).

The article outlines the scientific investigation dedicated to the impact of major extralingual (intralingual, external, social) factors on the process of adaptation of lexical borrowings in the language-recipient in the linguistic works (the end of the XXth – the beginning of the XXIst century). The factors especially social ones resulted in using lexical borrowings have been characterized. The views of European (including Ukrainian and Russian) linguists at the end of the XXth – the beginning of the XXIst century are revealed concerning the main external causes of borrowings with the emphasis on the theoretical problems of adaptation of loan words. The main classifications of extralingual factors of the adaptation of lexical borrowings are identified and characterized in the light of linguo-historiographic aspect. It is proved that it has become characteristic to consider the linguistic phenomena in close connection with the changes of socio-political conditions in the investigated period.

Keywords: extralingual factor, process of adaptation, language system, lexical borrowing, language-recipient, linguo-historiographic aspect.

Ротко С. І.

**Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова**

ДЕФІНІЦІ ПОНЯТЬ ТЕРМІНОЛОГІЯ ТА ТЕРМІНОСИСТЕМА У СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

У статті критично проаналізовано різні підходи вчених до визначення і диференціації понять термінологія та терміносистема. Звернуто увагу на основні розбіжності в поглядах науковців і запропоновано робоче визначення поняття терміносистема.

Ключові слова: термінологія, терміносистема.

У сучасному термінознавстві точаться жваві дискусії щодо розуміння понять *термінологія* та *терміносистема*. Спільною є думка про те, що термінологія є окремою системою всередині лексичного складу мови, яка складається з одиниць термінологічної номінації. Розбіжності починають виникати щодо природи, джерел і результатів системного характеру цих сукупностей лексичних одиниць мов для спеціальних цілей (або фахових мов), що зумовило формування двох основних підходів до розв'язання даного питання.

З одного боку, термінологи ототожнюють поняття *термінологія* та *терміносистема*, погоджуючись, що перше за своєю природою вже є системним (М. Н. Володіна, Б. Н. Головін, І. М. Гумовська, В. П. Даниленко, О. І. Дуда, Р. Ю. Кобрін, М. В. Носкова, Г. В. Чорновол, Г. П. Мельников та ін.).

Інші, у свою чергу, доводять, що галузеві терміносистеми існують всередині термінології як повноцінні окремі системи (К. Я. Авербух, Ю. В. Борхвальд, С. В. Гриньов, С. Г. Казаріна, В. М. Лейчик, Т. П. Кравченко, П. Г. Ситдииков, О. Д. Гриш, О. М. Михалевич, Т. Р. Кияк, О. М. Тур та ін.). Ми погоджуємось з таким підходом і, слідом за Б. О. Сєребренніковим, вважаємо, що терміносистема не може

бути взаємозв'язаним “набором” термінологічних одиниць всіх типів, бо для лінгвістів саме поняття системи є цілісним впорядкованим утворенням, що виконує певні функції [16, с. 29].

Аргументуючи перший підхід, вищезгадані термінологи стверджують, що загальним для термінології та терміносистеми є те, що вони складаються з лексичних одиниць мов для спеціальних цілей та є функціональними різновидами сучасних національних мов, що обслуговують спеціальні сфери. Так, Б. Н. Головін пише, що термінологія є системною передусім тому, що світ, окремі сторони й ділянки якого вона відображає і обслуговує, є системним [4, с. 77]. Його думку підтримує Р. Ю. Кобрін, який зазначає, що систему термінів у лінгвістичній літературі кваліфікують як термінологію. Щодо диференціації змісту в поняттях *термінологія* та *терміносистема*, то вчені розглядають першу як сукупність слів та словосполучень, що називають спеціально-професійні поняття, а другу – як сукупність термінів, співвідносних один з одним на понятійному, дериваційному, семантичному та граматичному рівнях [4, с. 78]. Проте, на нашу думку, таке пояснення є розмитим і не розмежує поняття термінології та терміносистеми, бо терміни можуть співвідноситись один з одним на понятійному, дериваційному, семантичному та граматичному рівнях як у межах однієї терміносистеми, так і в декількох паралельно.

Немає чіткої диференціації і у визначеннях інших лінгвістів. Наприклад, М. Н. Володіна визначає термінологію конкретної наукової галузі не просто як сукупність (список) термінів, а семіологічну систему, тобто висловлювання певної системи понять, що відображає певний науковий світогляд [3, с. 30]. Проте, вже у самому визначенні йдеться про терміносистему конкретної наукової галузі в межах загальної термінології. І. М. Гумовська також ототожнює ці поняття і називає ознаки термінології як системи – сукупність чи безліч термінів-слів взагалі та сукупність термінів (понять чи назв) будь-якої галузі науки (юридична термінологія, хімічна термінологія, економічна термінологія і т. д.) [7, с. 7].

О. І. Дуда вважає, що у кожній підмові, крім термінів основної терміносистеми, функціонують терміни багатьох інших терміносистем і, в першу чергу, суміжних галузей. На її думку, поширеною є точка зору на термінологію як на чітко окреслену підсистему всередині загальної лексичної мови. Такий підхід до термінології виправданий особливим призначенням терміна бути засобом вираження спеціального поняття в галузі науки, техніки, виробництва і підтримується зверненнями багатьох дослідників до аналізу галузевих терміносистем [9, с. 13]. О. І. Дуда ототожнює поняття термінології та терміносистеми, проте не враховує, що семантика терміна може змінюватись залежно від сфери вживання, що і зумовлює полісемію термінів.

На її думку Г. В. Чорновол, кожному терміносистему дослідники-термінологи подають у формі сукупності термінів та відповідних їм понять певної предметної галузі, стандартизують, встановлюють чіткий зв'язок між складовими системи для полегшення у тій діяльності чи іншій сфері [19, с. 10].

Окремі дослідники, зокрема Г. П. Мельников, загалом не вважає за необхідне навіть вживати слово *термінологія* як сукупність термінів, а пропонує замінити його словом *терміносистема*. Однак при цьому він уточнює, що такий варіант не є оптимальним, оскільки терміносистемою подібна сукупність може стати лише після її упорядкування та систематизації, тоді як термінологія найчастіше має справу з

об'єктами, які ще тільки належить довести до такого рівня впорядкування, щоб їх можна було назвати терміносистемою [13, с. 40].

Представники другої позиції, про яких уже йшлося вище, розмежовують ці поняття і розглядають терміносистему як впорядковану безліч термінів із зафіксованими відношеннями між ними і як організацію лексичних одиниць, більш високу, ніж термінологія. Варто погодитися з цією думкою, що перехід від термінології до терміносистеми вимагає систематизації та аналізу, за допомогою яких виявляють недоліки термінології та визначають методи її вдосконалення, потім нормалізують термінологію, переводячи її у терміносистему.

Отже, важливою є нормативна робота як інструмент перетворення термінології у терміносистему, бо одні й ті ж терміни є однозначними в межах певної термінологічної системи, але багатозначними у складі термінологічної лексики.

В. М. Лейчик чітко розмежовує поняття *термінологія* та *терміносистема*, пояснюючи це тим, що термінологія – це стихійно сформована сукупність термінів усередині лексичного складу мови, а терміносистема – свідомо вибудована система термінів [12, с. 107]. На його думку, терміносистема формується не відповідно до розвитку науки, сфери знань чи діяльності, а паралельно з формуванням теорій усередині них. Учений виділяє 3 етапи формування терміносистеми: 1) перехід від відсутності теорії до її започаткування (від неупорядкованих термінів до терміносистеми); 2) ріст знань в межах даної теорії, коли вони збагачують, а не руйнують її; 3) зміна теорії і зміна терміносистеми. Ця зміна не відбувається у вигляді разового акту. Спочатку існує первинна теорія, а згодом автор розуміє, що певним термінам відповідають інші поняття, внаслідок чого він змінює значення терміна, пояснюючи це словами: “під даним терміном розумітимемо...” [12, с. 105].

Такий погляд, на наше переконання, є перспективним. Наприклад, в освітній терміносистемі відповідно до змін педагогічних і методичних принципів у навчальному процесі, змінюється і семантика одних і тих же термінів. Зважаючи на це, доцільним видається виокремлення галузевих терміносистем (терміносистеми середньої освіти, Болонського процесу, дистанційної освіти тощо) із загальної освітньої термінології, в яких одні й ті ж терміни позначатимуть різні поняття.

Схожу думку висловлює і П. Г. Ситдиков, що терміносистема, будучи впорядкованою сукупністю термінів із зафіксованими відносинами між поняттями, які називають ці терміни, являє собою вищий ступінь організації, ніж термінологія [17, с. 435]. Вчений, коментуючи визначення В. А. Татарінова про те, що терміносистема є взаємозв'язаним набором термінологічних одиниць всіх типів, включаючи галузеві терміни, а також номенклатурні знаки, терміпоніми (власні назви, які виконують термінологічні функції), професіоналізми і терміноїди (терміноподібні лексичні одиниці, статус яких не має чіткого визначення), висловлює думку, що таке визначення вступає в деяку протидію з вибіркоким поняттям “система”, оскільки система – це впорядковане ціле, утворене ієрархічно структурованими елементами [17, с. 436]. Вчений пропонує наступне визначення понять *терміносистема* та *термінологія*: терміносистема – це сукупність термінів певної фахової галузі, а термінологія – впорядкована сукупність усіх терміносистем, а також номенклатурні знаки, терміпоніми (власні назви, які виконують термінологічні функції),

професіоналізми і терміноїди (терміноподібні лексичні одиниці, статус яких не має чіткого визначення) [17, с. 440].

Терміносистема будь-якої галузі, як зазначає О. Д. Гриш, завжди включає терміновані поняття, які рівною мірою можуть стосуватися й інших галузей, займаючи маргінальну позицію в окремо взятій терміносистемі [6, с. 348]. Це свідчить про те, що у конкретного терміна є ядро і периферія, які дадуть змогу співвіднести багатозначність одного й того ж терміна в межах термінології з його однозначністю у складі терміносистеми.

Розмежовує поняття термінологія і терміносистема і Т. Р. Кияк, розуміючи під терміносистемою “спеціальну лексику, яка обслуговує окрему галузь науки або техніки” [11, с. 7].

Для утворення терміносистеми потрібним є достатньо високий рівень розвитку науки, техніки, виробничих технологій, необхідною є наявність наукової, навчальної, довідкової літератури, інститутів передачі наукових знань та досвіду. Так, О. В. Борхвальд зазначає, що якщо термінологія складається стихійно, то для формування терміносистеми необхідні свідомі зусилля фахівців з впорядкування термінів, усунення недоліків “термінологій”, з яких зростає “терміносистема” [2, с. 81]. Акцентує увагу на високу організацію терміносистеми і О. М. Михалевич, який у своєму дослідженні також наголошує на тому, що термін може існувати лише як елемент терміносистеми, якщо під останньою розуміти впорядковану сукупність термінів, які адекватно виражають систему понять теорії, що описують певну спеціальну сферу людських знань чи діяльності [14, с. 87]. При цьому не слід ототожнювати терміносистему з набором одиниць сфери фіксації, так як в словники, довідники і енциклопедії можуть включатися не тільки номінації, що виражають поняття досить високих рівнів класифікаційної ієрархії [1, с. 126].

Для формалізації будь-якої терміносистеми можна вважати вдалими **критерії характеристик**, розроблені С. В. Гриньовим. На його думку, до першої групи критеріїв належать: історична характеристика, що визначає вік терміносистеми; відомості про її походження; замкненість (співвідношення власних термінів і запозичених з інших термінологій цієї мови). До другої групи критеріїв належать формальні: обсяг терміносистеми; структурний склад термінів; середня довжина термінів; умотивованість, яку автор витлумачує як семантичну прозорість; систематизованість. Третя група, семантичні характеристики: предметна співвіднесеність; повнота термінології; семантична цілісність; поняттєва ізоморфність термінології (визначення частки полісемії, омонімії, синонімії); абстрактність/конкретність і категорійне співвідношення; структурованість – глибина ієрархії. З-поміж функціональних параметрів С. В. Гриньов звертає увагу на необхідність урахування нормативності, загальноприйнятності та вживаності термінології [5]. Варто зазначити, що лише комплексний підхід із використанням перерахованих критеріїв дає змогу повноцінно охарактеризувати будь-яку терміносистему, адже не врахувавши історичну характеристику (генетичний аспект), неможливо встановити предметну співвіднесеність термінів, семантичну цілісність термінів в межах однієї терміносистеми і т.д. Доповнила практичні критерії для оцінки терміносистеми С. Г. Казаріна, виокремивши ще цілісність, тобто наявність внутрішньо системних зв'язків, завдяки яким сукупність термінів набуває здатності до

відносно відокремленого функціонування і розвитку. Поряд з критеріями оцінки, вчена пропонує *моделі утворення терміносистеми*, з-поміж яких виділено чотири основних: філіаційна (утворення терміносистеми філіацією термінології окремої галузі знань, у зв'язку з чим вона однорідна, містить переважно базові терміни, запозичені з термінології вихідної науки, а також утворені від них похідні терміни і лише невелика кількість запозичень з інших галузей), контамінаційна (утворена на основі термінологій двох галузей знань), гетерогенна (виникла на ґрунті декількох терміносистем) і гомогенна. На її думку, саме ці підходи дають змогу, з одного боку, узагальнити весь перелік вимог до поняття терміносистеми. Водночас кожна окрема терміносистема матиме свої специфічні особливості, зумовлені екстралінгвістичними та лінгвістичними чинниками [10, с. 93]. Проте, ми вважаємо, що гетерогенна та гомогенна моделі у зазначеній класифікації є зайвими, бо сукупність терміносистем, на нашу думку, складають термінологію певної галузі, а отже при створенні терміносистеми з будь-якої термінології ми послуговуватимемось філіаційною моделлю. Тобто, кожна термінологія включатиме в себе декілька терміносистем, в яких одні і ті ж терміни матимуть різні значення, при цьому належатимуть до однієї сфери чи галузі. Наприклад, семантичне значення терміна *школа* в терміносистемах середньої [20] та вищої [21] освіти буде абсолютно різним, хоча цей термін є складовою галузевої освітньої термінології.

Поряд з критеріями характеристики та моделями утворення, О. М. Тур пропонує *ознаки терміносистеми*, з-поміж яких слід назвати такі: 1) терміносистема є певною сукупністю термінів, що виконує комунікативно-тематичне чи комунікативно-ситуативне завдання; 2) елементи структури безпосередньо чи опосередковано пов'язані між собою; 3) немає жодного терміна, який би не належав до якоїсь терміносистеми або одночасно до кількох; 4) межі між терміносистемами можуть бути більш або менш чіткими; 5) терміносистеми можуть накладатися одна на одну, утворюючи зону перетину, тобто певну групу термінів, спільних для кількох терміносистем; 6) терміносистемою може "користуватися" як окрема галузь, так і кілька галузей одночасно, що вказуватиме на статус такої термінології як міжгалузевої [18, с. 69]. Можемо сказати, що виокремлення перерахованих ознак є досить влучним, і вважаємо, що зона перетину терміносистем, які утворюють певну групу термінів, спільних для кількох терміносистем, і є термінологією.

Проаналізувавши різні підходи у дослідженні відмінностей між поняттями термінологія та терміносистема, можемо зробити висновок, що термінологія є поняттям значно ширшим, ніж терміносистема. Термінологія – це частина лексичного складу конкретної мови, яка формується стихійно і містить термінологічні одиниці всіх типів: галузеві терміни, номенклатурні знаки, терміпоніми, професіоналізми і терміноїди. Терміносистема є повноцінною окремою системою в термінології, виокремлення якої потребує детального фахового підходу в кожній вузькій галузі. Крім того, одні й ті ж терміни можуть бути багатозначними в межах термінології як частині лексичного складу мови та однозначними в межах однієї терміносистеми, що відповідає природі власне терміна.

Л і т е р а т у р а :

1. Авербух К. Я. Общая теория термина: комплексно-вариологический подход. – Иваново, 2005. – 324 с.

2. Борхвальд Ю. В. Историческое терминоведение русского языка. – Красноярск, 2000. – С. 80-82.
3. Володина М. Н. Теория терминологической номинации / М. Н. Володина. – М. : МГУ, 1997. – 180 с.
4. Головин Б. Н., Кобрин Р. Ю. Лингвистические основы учения о терминах – М. : Высшая школа, 1987. – 105 с.
5. Гринев С. В. Введение в терминоведение. – М. : Московский лицей, 1993. – 309 с.
6. Гриш О. Д. Терміносистема та її складники (на матеріалі англійської термінології нафтогазової промисловості) // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2010. – № 9. – С. 347-350.
7. Гумовська І. М. Англійська юридична термінологія в економічних текстах: генезис, дериваційні та семантико-функціональні аспекти. – Л., 2000. – 19 с.
8. Даниленко В. П. Русская терминология: опыт лингвистического описания. – М. : Наука, 1977. – 246 с.
9. Дуда О. І. Процеси термінологізації в сучасній англійській мові (на матеріалі літератури з кредитно-банківської справи) : автореферат дисертації на здобуття вченого ступеня кандидата філологічних наук. – Київ, 2001. – 18 с.
10. Казарина С. Г. Типологические характеристики отраслевых терминологий. – Краснодар, 1998. – 276 с.
11. Кияк Т. Р. Лингвистические аспекты терминоведения. – Киев : УМКВО, 1989. – 103 с.
12. Лейчик В. М. О языковом субстрате термина // Вопросы языкознания. – 1986. – № 5. – С. 87-97.
13. Мельников Г. П. Основы терминоведения. – М. : Изд-во ун-та дружбы народов, 1991. – 116 с.
14. Михалевич О. М. Інтерпретація понять “термін”, “економічний термін”, “економічна терміносистема” в сучасному мовознавстві // Наук. вісник Волин. Нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Серія: Філологічні науки. Мовознавство. – № 2. – 2010. – С. 86–89.
15. Носкова М. В. Моделирование и лексикографическое представление терминосистемы предметной области финансово-кредитных отношений в современном английском языке. – СПб., 2004. – 162 с.
16. Общее языкознание: (Внутренняя структура языка) / отв. ред. Б. А. Серебrenников. – М. : Наука, 1972. – 568 с.
17. Ситдиқов П. Г. Кореляція та диференціація лінгвістичних понять “термінологія” та “терміносистема” // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики. – К., 2009. – Вип. 15. – С. 433-440.
18. Тур О. М. Польова структура сучасної української терміносистеми землеустрою та кадастру // ЧДУ ім. П. Могили: Наукові праці. Том 92. – № 79. – С. 68-72.
19. Чорновол Г. В. НАН України. Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні. – К., 2004. – 23 с.

Електронні ресурси:

1. Закон України про загальну середню освіту: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/651-14>
2. Закон України про вищу освіту: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2984-14>

Ротко С. І. Дефініції понять термінологія і терміносистема в сучасній лінгвістиці.

В статті критично проаналізовані різні підходи вчених до визначення і диференціації понять термінологія і терміносистема. Звернуто увагу на основні розходження во взглядах вчених і пропонується робоче визначення поняття терміносистема.

Ключевые слова: термінологія, терміносистема.

Rotko S. I. Definition of “terminology” and “terminological system” concepts in modern linguistics.

The article critically analyzes different approaches of scientists in the definition of “terminology” and “terminological system” concepts. Main differences of opinions on the issue are considered and the own definition of “terminological system” concept is suggested.

Keywords: terminology, terminological systems.